

tartó előadások a Kelet-Európából Nyugat-Európába irányuló migrációt vették górcső alá. Az előadások nagyobb része a korábbi Szovjetunió utódállamainak külső és belső népessémozgásait vizsgálta. Victor M. Voronkov a pétervári Szociológiai Intézet munkatársa az utódállamokban folyó migrációkutatás történelmi előzményeiről és jelenlegi lehetőségeiről tartott előadást, külön kiemelve a nyugati pénzügyi támogatás fontosságát, amely nélkül lehetetlenné válik még a tudományos prognózisok elkészítése is. A jelenlevőket azonban elsősorban konkrét szám adatok érdekelték, vagyis hogy az elkövetkező években hányan fognak kivándorolni a Független Államok Közössége területéről. A szociológus professzor — a külföldi sajtóban gyakorta szereplő több tízmilliósi adattal szemben — az elkövetkező években évente 500 ezerre prognosztizálja a korábbi Szovjetunióból kivándorlók számát. A Torontóból érkezett Alexander Benifand professzor referátumában azt vizsgálta, hogy a Szovjetunióban, ill. az utódállamokban növekvő antiszemitizmus milyen hatást gyakorol a zsidó népesség migrációjára. Rámutatott arra, hogy 1971-1990 között 448 ezren vándoroltak a Szovjetunióból Izraelbe, a dinamikus növekedés azonban 1991-ben és 1992 eddig eltelt időszakában csökkenéssé változott. A további tendenciák prognosztizálását jelentősen megnehezíti az a tény, hogy még csak megközelítő pontosságú adatok sincsenek a Független Államok Közösségében élő zsidók, ill. zsidó származású személyek számáról. (A szakértők 2,5-20 millió adattal számolnak.) A felmérések azt mutatják, hogy a kivándorolni szándékozó zsidók mindössze 12%-a tekinti úticéljának Izraelt, a többiek inkább Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban akarnak letelepedni. A berlini intézet több kutatója az egyes utódköztársaságok migrációs folyamatait vizsgálta. Rámutattak, hogy az újonnan létrejött államok mindegyikében több milliós etnikai kisebbségek élnek, akiknek egy része minden bizonnyal az egykori Szovjetunió belüli vándormozgalmak részesévé válik, míg más részüik Nyugat-Európát, esetleg a tengerentúlra való áttelepülést választja. A kivándorlást ösztönző motívumok között az utódállamokat jellemző gazdasági krízishez, az egyre erősödő és gyakran polgárháborúban felszínre törő nacionalizmushoz, illetve a déli köztársaságban terjedő iszlám fundamentalizmushoz új jelenségként társul az ún. ökológiai migráció, vagyis a környezetet veszélyeztető technológiák elől és a már szennyezett területekről való elvándorlás (lásd Kazahsztán példáját).

Aszekció másik nagyobb témaköre Magyarország és a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek szerepét vizsgálta az európai migrációs folyamatban. Bernd-Rainer Barth a BNS munkatársa a menekültek befogadásának magyarországi elveit és gyakorlatát vizsgálta. Nagy vitát váltott ki az Earl Noelte, a genfi Webster Egyetem menekültügyi programjának igazgatója által bevezetett *transnational identity* fogalma, amellyel lényegében a magyarországi és a szomszédos országokban élő magyarok identitásának közös vonásait igyekezett kifejezni. Juhasz Judit, a Központi Statisztikai Intézet munkatársa a magyarországi migráció történetét és várható tendenciáit tekintette át. Csató Zsuzsa a Nemzeti Egységvédelmi Intézetből a Magyarországon élő külföldiek, illetve menekültek ön-

szerveződéseinek formáit mutatta be. Süle Andrea azt vizsgálta, hogy a romániai magyarság története során hányszor szembesült a „menni vagy maradni” megoldhatatlan dilemmájával, és melyek azok az okok, amelyek a nyolcvanas évek második felétől napjainkig romániai magyarok tízezreit kényszerítették elvándorlásra. A magyar panelt követő vitában jól tetten érhető volt az a lassan megszokottá váló gyakorlat, hogy a Magyarországról érkező társadalomtudósok — függetlenül a konferencia témájától — szinte kizárólag a magyar kisebbségi politikával, illetve a jelenlegi magyar kormány állítólagos revizionizmusával kapcsolatos kérdéseket kapnak, elsősorban a szomszédos országok kutatóitól.

A kelet-nyugati migrációs folyamatot a legnagyobb európai befogadó ország, Németország szempontjából vizsgálta Andrea Fischer, aki referátumában a Közép- és Kelet-Európából Németországban munkát vállalni szándékozók legális és illegális lehetőségeit tekintette át. Előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy bizonyos foglalkozási ágakban az olesó külföldi munkaerő csaknem teljesen kiszorította a németet, olyannyira, hogy például az ápolónői pályán a kommunikációs nehézségek lassan már a gyógyításban is nehézséget okoznak.

A konferencia előadásaiból közölt válogatást a BIVS valószínűleg még ez év folyamán megjelenteti.

R. Süle Andrea

Esszék a győzelem csapdájáról

Toman Brod: Československo a Sovětský svaz v letech 1939 az 1945. *Střední Evropa* 1991. 18, 19, 20, 21.

A szerző roppant ködöket oszlat, mikor mindezidáig hozzáférhetetlen források, a résztvevők visszaemlékezései, a kérdésekkel kapcsolatos egyéb dokumentumok alapján elsőként próbálkozik az 1939-től 1945-ig terjedő időszak csehszlovák-szovjet kapcsolatainak kibogozásával. Noha a *Střední Evropa* című folyóiratban közölt anyag csupán töredéke az eredeti kéziratnak, Brod történelmi oknyomozásából félreérthetetlenül kirajzolódik a londoni emigráns csehszlovák kormány zezguzos, ám összességében töretlen íví útja a szabad világból Moszkva ölelő karjaiig. Pontosabban helyénvalóbb Eduard Beneš egyszemélyi politikájáról beszélünk, hiszen a szerző meggyőző bizonyítékokkal szolgál afelől: az elnök személyes ambícióinak döntő szerepe volt abban, hogy a győztes országnak számító Csehszlovákia a háború után szovjet alávetettségben találta magát.

A Brod által felvázolt ív egyik vége 1940 novemberére tehető („Beneš egyensúly-elmélete”, *Střední Evropa* 18. 1991., 23-24). A Beneš- és Sikorski-vezette emigráns kormányok által ekkor aláírt londoni közös nyilatkozat értelmében a háború után a felek létrehozzák a Csehszlovák-Lengyel Konföderációt. Beneš ekkor tehát még egy olyan *cordon sanitaire* kialakítását kezdeményezi, amely egyaránt szolgálná a német és a szovjet befolyás megakadályozását: „mind a

pángermaniizmusnak, mind a hódító világ-bolsevizmusnak gátja kívánunk lenni". Így foglalja össze a koncepció lényegét Hubert Ripka, Beneš kormányának egyik vezető diplomatája (25).

Az idézett veretes gondolat kétségkívül korrelált ugyan Beneš azon régi és soha nem titkolt vágyával, hogy Csehszlovákia vezető szerepet játszon a térség háború utáni újrendezésében (ill. hogy a kelet-nyugati kapcsolatok terén közvetítő funkciót töltsön be), de az ezekhez az illúziókhöz való feltétlen ragaszkodása jelentette egyben politikusi/államférfiúi meghasonlásának kezdetét is. Eltekintve Csehszlovákiának Lengyelországhoz fűződő konfliktusokkal terhes viszonyától (pl. a München után vitatottá vált tešíni ipar- és bányavidék hovatartozása), továbbá a lengyelek Moszkvával szembeni kemény és kategórikus elutasító álláspontjától (ennek a hagyományos oroszellenességen kívüli főbb okai: lengyel hadifoglyok és elhurcolt civilek a GULAG-on 1939 óta, a Szovjetunió Lengyelország negyedik felosztásában játszott szerepe), a tervbe vett konföderáció ötlete már születése pillanatában zátonyra futott a Szovjetunió ellenállásán. A tervvel kapcsolatos szovjet idegenkedés legfőbb oka Brod szerint az volt, hogy Sztálin számára nyilvánvalóan semmilyen szövetség létrejötte nem volt kívánatos a Szovjetunió nyugati határán, hiszen ez akadályát jelentette volna Kelet-Közép-Európa háború után tervbe vett bolsevizációjának és bekebelezésének.

A beneši meghasonlás abban a kockázatos *salto mortaléban* öltött testet, hogy a konföderáció ötletének szovjet részről történt elutasítása után (1942. július) Csehszlovákia háború utáni függetlenségének garanciáit nem a nyugati hatalmaknál kereste (ami jóval Teherán és Jalta előtt még kézenfekvő ötletnek tűnhetett), hanem a Moszkva felé tett engedményektől (valamint személyes manőverező képességének Sztálinnal szembeni érvényre juttatásától) remélte országa semlegességének elnyerését... 1943-ra tehát Benes végzetes hibát vétett: azon meggyőződése alapján, hogy a kis nemzeteknek a nagyhatalmaknál kell biztosítékot keresniük (az egymással való összefogás helyett), Csehszlovákia háború utáni egyedüli szövetségeséül a Nagy Szláv Testvért választotta, amit csehszlovák-szovjet államközi szerződés megkötésével kívánt szentesíteni („Nehézségek a szerződés körül”, *Strední Evropa* 19. 1991, 19-37). Ezek után aligha volt váratlan, hogy míg ezt a váratlan fordulatot a brit kormány, valamint a nyugaton levő emigráns közép-európai politikuskok hevesen bírálták (Eden: „Kormányuk megbolondult és csak az Oroszországgal való szerződésre gondol.” — 34.), a Szovjetunió az addigi elszigeteltségéből való kitorési lehetőségként üdvözölte a beneši szándékot.

A szerződés megkötése előtt azonban csakugyan jelentős akadályok tornyosultak. Beneš ugyan a kormányán belüli ellenvéleményeket szokásos vehemenciájával gond nélkül elnémította, a Szovjetunió azonban a nyugati nagyhatalmakkal való megállapodása értelmében a háború végéig nem köthetett bilaterális szerződéseket. Az így előállt patthelyzetben Beneš váratlanul hiúságának és politikusi ambícióinak megfelelő — látszólagos — kulcspozícióba került. 1943 májusában — az

Egyesült Államokban tett látogatása idején — már a szovjetofil fáltörő kos szerepében látjuk viszont, amint a Szovjetunió várható felvirágzását bizonygatva próbálja meg eloszlatni a nyugati nagyhatalmak Sztálinnal szembeni kétségeit.

Beneš a számára ekkorra már rögeszmévé és presztízskérdéssé vált szerződés ügyében Londonba való visszatérése után sem hajlott a kompromisszumra, így 1943 novemberében azzal az illúzióval utazott Moszkvába, hogy az aláírásra kerülő szerződéssel végérvényesen sikerül létrehoznia az új, önálló és szuverén Csehszlovákia garanciáit („Örök időkre”, *Středni Evropa* 20. 1991, 18-37). Brod szerint a Sztálin - Beneš - Molotov találkozót és a szerződés megkötését a Kreml urai „égből pottyant áldásként” kezelték. Aligha ítélték másként, hiszen a Benešnek tett ígéretek fejében: a/ meggyőngítették a nyugati hatalmak és Csehszlovákia közötti viszonyt; b/ előretolt hídfőt sikerült létrehozniuk Kelet-Közép-Európában; c/ érdekeik nyugati képviseletét egy olyan politikusra bízhatták, aki képesnek mutatkozott az emigráns politikai erők (például az erős hazai támogatással, illetve tekintélyes létszámú „honi” hadsereggel bíró lengyelek) „megdolgozására”, megosztására.

Sztálin és Molotov Benešsel szembeni elvárásaikban már a tárgyalások során sem csalatkoztak. A megbeszéléseken részt vevő E. Táborák és V. Mastný feljegyzéseinek alapján Brod nem hagy kétséget afelől, hogy Beneš hangzatos követelése (pl. a németek és magyarok megbüntetéséről — magyarul lásd: Gosztonyi Péten Magyarország a második világháborúban I–II. München, 1984) csupán az ismert szovjet álláspont határáig terjedtek. Beneš szerepe minden egyéb kérdésben nem csupán a sztálini rendezési elvekkel való teljes azonosulásban nyilvánult meg (például a szovjet-lengyel határvonal kérdése), de számtalan fontos kérdésben több engedményt ajánlott a szovjeteknek annál, mint amire azok számítottak.

A Brod által kiemelt beneši „alálicitálások” közül a Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos alkudozások mindenképpen említést érdemelnek (amellett, hogy ez a kérdés Magyarországot közvetlenül is érintette, egy évvel később súlyos válsághoz vezetett a „felhőtlen” csehszlovák-szovjet viszonyban). A lengyel ügyek megtárgyalás után (melyekkel kapcsolatban Beneš szájalmas, „bólintójánosi” szerepet játszott) került napirendre Kárpát-Ukrajna hovatartozásának kérdése. Noha a szerződés ezt a területet Csehszlovákiának ítéli, Brod szerint mindez inkább volt köszönhető Sztálin hátsó szándékok motiválta engedékenységének (valamint annak, hogy mint általában egyetlen szerződést, ezt sem állt szándékában betartani), semmint annak, hogy Beneš határozott területi követeléseket támasztott volna a Szovjetunióval szemben. Táborák feljegyzéseiből kitűnik, hogy Beneš álláspontja Kárpát-Ukrajnával kapcsolatban mindössze arra a követelésre szorítkozott, hogy a terület nem maradhat Magyarország része, amiből — Brod szerint — az oroszok arra következtethettek, hogy Beneš szükség esetén készségesen lemondana Kárpát-Ukrajnáról a Szovjetunió javára.

Brod szerint a csehszlovák-szovjet viszony háború alatti utolsó szakasza példázata a legszemléletesebben a beneši elképzelések köré fonódó sztálini csapda bezárulását („Memento Lublin”, *Středni Evropa* 21. 1991, 31-51). Benešnek ekkorra

már nem csupán annak az előző időszakot jellemző illúziójának köddé válásával kellett szembenéznie, mely szerint „győztes országnak nem lehetnek területi veszteségei és határrevízió is csak abban az esetben kerülhet szóba, ha az ország területe ezáltal gyarapodik” (31). A szovjet vezetés ekkor már elérkezettnek látta az időt arra, hogy Beneš kormányával szemben — éppen az 1943-as szerződésre hivatkozva — burkolt fenyegetéseket éljen, illetve nyílt követelésekkel álljon elő.

A szovjet bábkormányként létrehozott ún. Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság 1944. júliusi megalakulása jelentette Beneš számára az utolsó szovjet figyelmeztetést: maga is hasonló „felszabadítókkal” találhatja magát szemközt (Gottwald és társai), amennyiben nem hajtja végre maradéktalanul Moszkva utasításait. Az elvárások pedig korántsem voltak szűkreszabottak: a lublini kormány elismerése, az ENSZ San Franciscó-i alakuló ülésén a szovjet érdekek képviselője (Eden: „szerencsétlen Masaryk — Ján Masaryk, külügyminiszterről, az államalapító T. G. Masaryk fiáról van szó — az oroszok száználmas rabja csupán” — 38.), a Csehszlovákiával szomszédos államokkal való viszony alárendelése a szovjet külpolitika céljainak („szomszédainkkal való kapcsolatainkat a szovjetekkel megkötött szerződésünk szellemében fogjuk alakítani” — Ján Masaryk újrív beszéde a BBC-ben 1944. december 31-én (39), a kelet és nyugat közötti „híd-szerep” látványos elutasítása („A dicsőséges Szovjetunióknak és a nagy nyugati demokráciáknak nincs szükségük ránk, mint közvetítőkre” — uo.). Majd mindezek megkoronázásaképpen: a szovjet vezetés 1945 márciusában Beneš-t újra Moszkvába invitálta, hogy a háború utáni csehszlovák belpolitikai erőviszonyok végleges kialakítását célzó tárgyalásokon a gottwaldi vonal teljes győzelmet arathasson Beneš koncepciója fölött.

Vajon akadt-e még Beneš fegyvertárában használható eszköz autonóm politikája morzsáinak megőrzésére? Brod ezen a ponton foglalja össze az elnök politikájával kapcsolatos főbb konklúzióit. Eszerint, noha kétségtelen, hogy a nyugati hatalmak Beneš-t már Jalta előtt Sztálin karjaiba hajszolták (mondhatnánk, az elnök valóban nem volt irigylésre méltó helyzetben, mégha magát kulcsszereplőnek tekintette is a bonyolult játszmában), a kapituláció bekövetkeztéért Beneš-t terheli a fő felelősség. A háború befejeztével győzőként, hazafiként és a polgári rend védelmezőjeként hazatérni kívánó elnök két végzetes illúzió áldozatává vált: a/ alábecsülte a sztálini politika veszélyeit (azt tehát, hogy a szovjet politika csupán az ellenség-vazallus dichotómiát ismerte, illetve hogy amíg a sztálini rendszer demokratizálódásába vetett vakhit a nyugati nagyhatalmak számára csupán keserű tanulságot, Csehszlovákia számára súlyos tragédiát jelentett); b/ háború alatt folytatott politikájában mindvégig túlbecsülte saját személyes súlyát. Még második moszkvai útja során (amely igazi kanossa-járásnak bizonyult számára) sem ismerte fel illúziói veszélyeit, és pusztán személyiségének erejében bízva (amolyan mesebeli ravasz rókaként) folytatta tovább partizánharcát.

A harc azonban ekkorra már eldőlt. A Kreml áldásával rendelkező Fierlinger-kormány bevetésre készen állt, és néhány hét múltán a Kassai Kormányprogram-

mal borított halotti fátylat a beneši autonóm Csehszlovákia ábrándjára. „Az emigráns államtanács egyik tagjának, V. Míseknek véleménye szerint: „Csehszlovákia náci protektorátusból kommunista protektorátussá válik” (48).

A szerző konklúzióit nem fölösleges talán megtoldanunk egy, a magyar olvasóban önkéntelenül is felvetődő kérdéssel: vajon Beneš tragikus kudarca nem vezethető-e vissza mindenek fölött álló nemzetállam-koncepciójára? Arra az illúzióra, amely minden bizonnyal nem csupán amiatt bizonyult anakronizmusnak régióink 20. századi történelmének sorsdöntő éveiben, mert legitimitását Beneš a sztálini diktatúra oltalma alatt vélte megtalálni.

1945 tavaszára a műtét, illetve az élveboncolás előkészületei végül is — a beteg aktív közreműködésével — megtörténtek. Lefolyását (1945-1948) a husáki „normalizáció” áldozatául esett, magát évtizedekig segéd munkásként fenntartó szerző két monográfiában foglalta össze („A Nagy Átverés Hadművelet”, „Győzelem és romlás”). Brod ezekben alighanem következetesen híj maradt a fentiekben tárgyalt elemzéseit jellemző revíziós alapállásához, más szóval a korszak, illetve annak meghatározó politikusi (főként Beneš elnök) eddigi megítélésének radikális újraértékeléséhez. Még valószínűbb, hogy álláspontja hamarosan kiváltja a polgári, baloldali, nemzeti, Beneš-párti és Beneš-ellenes stb. dogmatikus „pártkrónikások” elszánt kritikáját is.

Ha azonban elfogulatlan, semleges nézőpontból közelítünk a leírtakhoz, összefoglalásképpen elmondható, hogy Toman Brod élvezetes stílusban megírt, széles látókörű — hiteles dokumentumok aprólékos feldolgozásán alapuló — elemzései méltán számot tarthatnak a magyar olvasók érdeklődésére is. Komplex közép-európai szellemiségről tanúskodó szemléletmódja jelentős hozzájárulás térségünk sorskérdéseinek autentikus feltárásához.

Dobos Ferenc

Nyelvi kisebbségek — kisebbségi nyelvek

European Communities-Comission: Linguistic minorities in the European Community: Linguistic minorities in the European Economic Community: Spain, Portugal, Greece — Summary of the report. Document. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1990. 68.

1990-ben hozta nyilvánosságra az Európai Közösségek Bizottsága három EK-tagállam: Spanyolország, Portugália, Görögország nyelvi kisebbségeiről szóló jelentésének összefoglalását.

Ez a publikáció az Európai Parlament 1980-tól megfigyelhető kisebbségi nyelv-védelmi törekvéseire, valamint az egyes EK-országok kisebbségeinek helyzetéről 1983-ban elkészített jelentésre nyúlik vissza és bizottságon belüli használatra szánták. Spanyolország és Portugália 1986-ban csatlakoztak az EK-hoz. A görögországi